

3. Васильева О. С. Психология здоровья человека: эталоны, представления, установки : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / О. С. Васильева, Ф. Р. Филатов. – М. : Академия», 2001. – С. 49-150.

4. Дубровина И. В. Психическое и психологическое здоровье в контексте психологической культуры личности / И. В. Дубровина // Вестник практической психологии образования. – 2009. - № 3 (20). - С. 17-21.

5. Жарикова С.Б. Психологическая служба в системе непрерывного образования / [С.Б. Жарикова] // Непрерывное образование как принцип функционирования современных образовательных систем : (первый опыт становления и развития в Украине) : монография / Нар. укр. акад. ; под общ. ред. В.И. Астаховой. - Харьков, 2011. - Разд. 2.3.1. - С. 172-177

6. Кочарян О. С. Психологічне здоров'я: варіанти концептуалізації [Електронний ресурс] / О. С. Кочарян, О. В. Козлов. - Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnpu_psykhol/2010_37/19.html.

7. Психосоматика: культурно-історичний підхід: Навч.-метод. посіб./ Т. Б. Хомуленко, І. О. Філенко, К. І. Фоменко, О. С. Шукалова, М. В. Коваленко – Х. 2015. – 264 с.

УДК 159.963.9.163.

Сірко Р.І., к. психол. н., доцент, заступник начальника кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ДІЯЛЬНОСТІ У ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

У статті наведено аналіз різних підходів до визначення суті професійної підготовки спеціалістів з практичної психології у спеціалізованих навчальних закладах, розкриваються основні методологічні положення, її роль і місце у психологічній науці і практиці.

Ключові слова: професійна діяльність, екстремальна психологія, професійно-екстремальна підготовка.

В статье анализируются различные подходы к определению сущности профессиональной подготовки специалистов практической психологии в специализированных учебных заведениях, раскрывается основное методологические положения, роль и место в психологической практике.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, экстремальная психология, профессионально-экстремальная подготовка.

Постановка проблеми. Настала необхідність системних змін в практиці підготовки спеціалістів психологів для екстремальних видів діяльності та розробки нової парадигми їх освіти. Система підготовки спеціалістів не готова до запитів практики діяльності в екстремальних ситуаціях. Випускники психологи класичних університетів, маючи хорошу теоретичну підготовку в недостатній мірі володіють практичними техніками і технологіями впливу на особистість та її поведінку в різноманітних життєвих ситуаціях, тому настала нагальна потреба розробити концепцію підготовки практичних психологів до діяльності у ДСНС, її форми, методи, зміст, формування професійно-важливих рис спеціаліста, які істотно відрізняється від рис психолога-практика, працюючого у інших галузях народного господарства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми якості фахової підготовки є предметом особливої уваги представників різних наук. Аналіз наукової літератури засвідчив, що у визначенні поняття «фахова підготовка» не існує єдиного підходу. Різні автори вкладають у дефініцію «професійна підготовка» свій зміст, визначаючи при цьому різні феномени.

Аналіз літературних джерел показав, що проблемі фахівця, задіяного в екстремальних умовах діяльності приділяється недостатня увага [1; 4; 6; 7; 8; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 18]. Дослідник психолого-педагогічних проблем військової діяльності М.Й.Варій професійну підготовку трактує як процес ефективної підготовки до виконання завдань у мирний і воєнний час [1]. Інші дослідники процес фахової підготовки розглядають як систему заходів з навчання і виховання, які забезпечують своєчасну готовність до діяльності; систему цілеспрямованої роботи з людиною проблема [10; 14; 17; 20]. На думку М.Козяра, спеціаліста з екстремальної педагогіки, підготовка до діяльності повинна розглядатися як цілісний педагогічний процес, що включає виховання, навчання, розвиток, морально-психічну підготовку, самовиховання, самоосвіту та формування, окремі види підготовки; процес підготовки професіонала і його розвиток; розвиток колективу [5, с.105]. Розглядаючи професійну підготовку О.М.Столяренко визначає її як педагогічну систему, яка розв'язує триєдине завдання: навчання, виховання, розвиток [10, с.258].

У той же час проблемі підготовки практичного психолога відводиться недостатнє місце в психолого-педагогічній літературі. Існують лише окремі дослідження, в яких ставиться дана проблема [16; 17; 20; 15]. На сьогоднішній день відсутній системний підхід до підготовки психолога, не розроблені концептуально-дидактичні і змістовно-операційні положення щодо формування змісту предметів і курсів підготовки фахівців; у методологічному плані погано представлена психологічна практика; недостатня якість практично-прикладних знань, які він отримує у навчальному закладі; при формуванні навчальних планів

не в повній мірі враховуються сучасні інтерактивні технології; не розроблена психограма професії «психологія діяльності у особливих умовах»; майже не вивчені функції психолога при професійно-екстремальній діяльності.

Метою даної статті є аналіз різних підходів до визначення суті і цільового призначення професійної підготовки психологів до діяльності у особливих умовах, розгляд основних методологічних положень, місце і роль професійної підготовки у психологічній науці і практиці.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретичних надбань з проблеми формування фахівця-психолога показав, що багато її аспектів а сьогоднішній день є недостатньо розробленими. В доступних автору дослідженнях увага в основному приділяється професійній підготовці психолога до діяльності в навчальних закладах, в юриспруденції, військовій справі [1; 4; 9; 11; 13; 16; 17; 19; 20]. І тільки незначна кількість робіт [2; 3] присвячена професійній підготовці психолога в системі ДСНС.

Єдиної точки зору на концепцію підготовки практичних психологів не існує. Так, Е.В. Стасюк під концепцією професійної підготовки практичних психологів розуміє систему науково-обґрунтованих і практично-перевіраних положень, що розкривають мету, завдання, структуру, принципи, етапи, взаємозв'язок, механізми і методи реалізації [9].

С.П.Іванова професійну підготовку практичних психологів для системи МЧС Росії визначає як спланований соціально-психологічно детермінований процес становлення фахівця, зумовлений суб'єкт-об'єктними чинниками, пов'язаний з навчанням у спеціалізованих закладах освіти та з формуванням професійно-значимих індивідуально-психологічних якостей [2; 3].

Розроблені принципи концепції професійної підготовки психологів. Так, С.П.Іванова виділяє в процесі професійної підготовки принцип зумовленості професійної підготовки психологів до діяльності в екстремальних ситуаціях впливом великої кількості психотравмуючих факторів, що призводить до появи посттравматичного стресового розладу; своєчасність психологічної допомоги ліквідаторам наслідків надзвичайних ситуацій та забезпеченням психологічної адаптації осіб, що знаходилися в екстремальних умовах; необхідність психологічного супроводу засвоєння професії психолога; профілактика емоційного вигорання та ранньої професійної деформації спеціаліста-психолога; інтеграція в процесі професійної підготовки майбутніх психологів роботи педагогів, психологів, кадрових органів і командирів всіх рангів; актуальність психологічної складової процесу професійної підготовки, яка включає створення образу «Я-психолог» [2; 3].

В той же час інші дослідники до принципів професійної підготовки психологів відносять і індивідуально-психологічні особистості психолога та його уміння, зокрема, такі як: комунікативні здібності, володіння

риторикою, навички рефлексії [9]. На думку Е.В. Стасюка ефективність діяльності практичного психолога в системі ДСНС залежить від ступеню дотримання принципів цієї діяльності, найважливішими з яких є: принципи гуманізму, системного підходу, компетентності, системогенезу, етичного кодексу.

Узагальнивши різні точки зору, можна визначити фахову підготовку психолога як якісний процес професійного становлення особистості, в результаті якого вона набуває фундаментальних знань, вмінь і навичок з обраної спеціальності, та комплекси індивідуально-психологічних властивостей, які детермінують її психологічну придатність до системи спеціальностей, напряму «людина-людина».

Професійна підготовка психологів до екстремальних умов діяльності являє собою комплексний вид підготовки, який поєднує професійне вивчення дисциплін у класичних університетах зі спеціальним навчанням, поєднаним зі специфікою діяльності у екстремальних умовах, коли психологу-практику приходиться надавати психологічну допомогу при аваріях та катастрофах різного характеру, пожежах, землетрусах, збройних конфліктах, радіаційній, хімічній і бактеріологічній небезпеках.

Професійна підготовка практичних психологів має багаторівневий та багатосистемний характер і містить низку взаємопов'язаних підсистем. Вона має включати: теоретичне обґрунтування, зміст, структуру, педагогічні технології, цілі, методи, організаційні форми, чинники, принципи, моделі, аспекти.

Методологічні засади підготовки спеціалістів з надзвичайних ситуацій розглядається як у працях вітчизняних, так і зарубіжних вчених [1; 2; 3; 4; 5; 9; 10; 11; 13; 14; 15; 16; 18; 19]. Так, на сьогоднішній день визначені основні методологічні підходи при вивченні підготовки особового складу підрозділів ДСНС. На думку М.Козяра [5], який глибоко вивчав це питання такими підходами являються: історико-філософський, системний, структурний, функціонально-організаційний, діяльнісний, особистісний та особистісно-діяльнісний, проблемний, динамічний, прогностичний, антропологічний, генетичний, інтегративний.

Оскільки проблема формування професіонала-психолога, його професійної підготовки є комплексною, змістовно в ній можна виділити наступні аспекти: педагогічні, психологічні, фізіологічні, медичні та соціальні. Але ці питання в спеціальній літературі скоріше поставлені ніж вирішені. Так, не досліджені чинники, які впливають на ці аспекти, не розроблені методики, які би формували її елементи.

Психологічний аспект пов'язаний з операційною структурою діяльності, мотиваційною, емоційно-вольовою сферою та здібностями. Ці фактори забезпечують ефективність надійності, якість діяльності та безпеку в екстремальних ситуаціях. Цей аспект найбільш розроблений в

психолого-педагогічній літературі, хоча стосовно практичних психологів ДСНС експериментальних досліджень недостатньо.

Фізіологічний аспект підготовки практичного психолога пов'язаний з дослідженням фізіологічних можливостей організму, його резервів, регуляції діяльності як у звичайних, так і у екстремальних умовах. В теоретико-методичному та практичному планах ці проблеми не розроблені стосовно психологів ризиконебезпечних професій.

Медичні аспекти стосуються питань психічного і фізичного здоров'я, профпатології, компенсаторних можливостей організму. Розвиток цих сторін особистості визначає її придатність до діяльності в системі «людина-людина» та екстремальних умов. Цей аспект мав би враховуватися в системі професійного відбору, проте в системі підготовки практичних психологів професійний відбір не використовується і його засади не розроблені.

Педагогічний аспект розглядається як спосіб засвоєння фахових знань та умінь, формування соціальної компетентності психолога-практика. Дослідники, які розглядали цю проблему, аналізують форми, методи і шляхи вдосконалення навчального процесу, його педагогічні, соціальні, економічні, моральні, фізичні, духовні і культурні шляхи [5].

Соціальний аспект професійної підготовки психолога пов'язаний з процесом соціалізації та засвоєнням аспектів майбутньої діяльності, таких як: формуванням професійних ролей, знань і навичок, професійним розвитком. Проблеми професійного розвитку і становлення особистості розглядались у працях Б.Г.Ананьєва, В.О.Бодрова, Л.І.Божович, Є.О.Клімова, Г.В.Ложкіна, В.В.Рибалки та інших.

Є точка зору згідно якої автори виділяють когнітивний, мотиваційний і ергонічний аспекти підготовки фахівців-психологів [19].

Дослідник екстремально-професійної підготовки М.Козяр підкреслює, що фахова підготовка спрямована на професійний розвиток особистості та його компоненти, такі як: екстремально-теоретичний; екстремально-практичний; фізичний; моральний; психічний; духовний; соціальний [5]. В результаті розвитку, як цілеспрямованого планомірного процесу, вдосконалюються екстремально-ділові, морально-психічні; спеціальні; психологічні та фізичні якості; інтелектуальні здібності; які характеризують здатність людини до дій в екстремальних умовах.

Одним з елементів системи підготовки практичного психолога є її цілі і мета. Цілі як елемент системи підготовки практичного психолога спрямовані на професійний розвиток фахівця, його підготовленості до діяльності як в екстремальних ситуаціях, так і в звичайних умовах.

Мета фахової підготовки психолога до діяльності в надзвичайних умовах це, перш за все, функціональне вдосконалення розумової і фізичної діяльності; по-друге, формування високого рівня підготовленості до діяльності; по-третє, набування знань, умінь і навичок з управління

актуальним психічними станами та їх корекцію населення, що побувало в зоні ризику; по-третє, формування комунікативних умінь та оволодіння методами розвитку психічних процесів; по-п'яте, набування знань в психотерапії, безпеки життєдіяльності, медичній підготовці.

Специфічними особливостями професійної підготовки психологів до діяльності в надзвичайних ситуаціях є наявність інтегративних, структурних та методично-генетичних зв'язків; координація і субординація елементів: особливі механізми управління; наявність самостійних методичних підсистем всіх видів підготовки; розвиток як підсистем, так і методичної системи в цілому. Зв'язки між окремими елементами в структурі професійної підготовки розкривають взаємозалежність різних видів підготовки, міжпредметні відносини, їх доцільність та необхідність, зв'язки між навчанням і розвитком, між методами, методиками і технологіями навчання та методами управління, його специфічними механізмами.

Методична система підготовки практичних психологів включає зв'язки між: різними видами підготовки, предметами, навчанням, вихованням і розвитком, методами, організаційними формами, технологіями і методиками. На наш погляд, вдала класифікація зв'язків у професійній підготовці фахівців з надзвичайних ситуацій представлена у роботі М.М.Козяра [5], який виділяє наступні їх види: функціональні, генетичні, взаємодії, процесуальні, управлінські. Взявши ці зв'язки за основу ми адаптували їх до професійної підготовки спеціаліста-психолога до діяльності у надзвичайних ситуаціях. Всі зв'язки утворюють комплекси інтегровано об'єднуються і утворюють цілісну систему професійної підготовки. Кожен зв'язок несе певне смислове навантаження. Так, функціональні зв'язки забезпечують функції навчання, виховання і розвитку, підструктурними комплексами яких є: навчальний процес, навчальні плани, нормативні та навчальні програми, соціальні інститути. Зв'язки взаємодії утворюють єдність між суб'єктами професійної підготовки, такими як курсантсько-студентські групи, науково-педагогічний персонал, управлінський склад навчального закладу та методиками базової і спеціальної професійної підготовки. Генетичні зв'язки у системі підготовки фахівців-психологів забезпечують послідовність різних видів підготовки. Так, основою професійної підготовки являється загальнопсихологічна підготовка, на якій потім базується спеціальна психологічна підготовка, медична підготовка, патопсихологічна та психіатрична. Дидактичні зв'язки забезпечують отримання знань, формування умінь і навичок, розвиток фізичних, моральних, психічних та екстремально-професійних якостей спеціаліста-психолога. Організаційні зв'язки забезпечують послідовність навчальної діяльності об'єктів, єдність методів, організаційних прийомів і технологій. Управлінські зв'язки забезпечують функціонування кожного виду підготовки, а також їх прогноз, регуляцію та корекцію.

Дослідниками визначені також етапи підготовки психологів. Існує точка зору згідно якої виділяють п'ять етапів в процесі підготовки [2; 3]. Так, на думку Іванової С.П. перший етап пов'язаний з ознайомленням з професією та формуванням у першокурсника образу професіонала; другий етап передбачає формування якісно нових форм і типів комунікацій; на третьому етапі планується професійне становлення; на четвертому – вчаться працювати з конфліктами; на п'ятому – створюється модель образу «Я-психолог». На кожному етапі професійної підготовки є свої особливості та завдання, що стосуються психологічного забезпечення діяльності.

На сьогоднішній день в спеціальній літературі розробляється також проблема моделей підготовки спеціалістів ВНЗ, хоча єдиної точки зору на їх структуру не існує. Так, запропонована операціональна модель юридичної психології [19], яка складається трьох підсистем: професійної діяльності, особистості спеціаліста і його підготовки. Розроблена структурно-функціональна модель психологічної підготовки психолога МЧС Росії, яка на думку С.Іванової [2; 3], включає взаємозв'язані між собою послідовні два етапи, на яких формується образ професіонала «Я-психолог» і завершується становленням особистості спеціаліста. Заслугою даної моделі є те, що в неї закладено формування комунікативних навичок та робот з конфліктами.

Як показує практика, існуючі моделі підготовки спеціалістів-психологів не відповідає запитам сучасного суспільства. Високий рівень професійної психологічної компетентності може сформувати тільки така модель підготовки, в якій би були пов'язані фундаментальні теоретичні знання, загально-психологічні вміння та навички і спеціальні психодіагностичні, психокорекційні та психотерапевтичні уміння, основи медичних знань, яких вимагає робота психолога в екстремальних ситуаціях. Тому програма ВНЗ професійної підготовки вимагає нової парадигми екстремальної психології, яка би вбирала в себе запити діяльності в надзвичайних умовах, фундаментальні знання з різних галузей психологічної науки та високий рівень професійної придатності, що сформує компетентність фахівця-психолога. Але в проаналізованих нами моделях фахової підготовки психологів не враховується багатоваріативність завдань, які стоять перед психологом-практиком в різних видах діяльності. Це положення відноситься також до діяльності, пов'язаної з екстремальними умовами. Професійна компетентність психолога системи ДСНС повинна формуватися на основі знань і умінь, пов'язаних з забезпеченням безпеки в екстремальних ситуаціях, домінуючий професійній мотивації та наявності і розвиток професійно-важливих якостей. Тому запропоновану нами модель фахової підготовки спеціаліста-психолога з надзвичайних ситуацій, включаються такі підструктури: професійний відбір, професійна підготовка, особистістний зріст фахівця. Найбільш вираженою характеристикою моделі є акцент на практичній діяльності психолога ДСНС,

тому з екстериоризованої інформаційної основи професійної діяльності виділені спеціальні знання, вміння, навички і дії, які необхідно відпрацьовувати в ході підготовки психолога.

Висновки. Професійна підготовка психологів до екстремальних умов діяльності визначається нами як комплексний вид підготовки, який поєднує професійне вивчення дисциплін у класичних університетах зі спеціальним навчанням, поєднаним зі специфікою діяльності у екстремальних умовах. Її особливість полягає в тому, що вона спрямована на забезпечення більш досконалих дій у можливих майбутніх екстремальних ситуаціях та попередження психічних деструктивів в майбутній професійній діяльності. Вона спрямована також на підтримання постійної високої професійно-психологічної готовності, стійкості та надійності психолога до роботи в кризових ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варій М. Й. Військова психологія і педагогіка: [посібник / Варій М.Й., Козяр М.М., Коваль М.С./ за заг.ред.М.Й.Варія]. – Львів: Сполом, 2003. – 624с.
2. Иванова С. П. Концепция и организационно-методическое обеспечение профессиональной деятельности психологов МЧС России: автореферат дис. ... доктора психологических наук: 05.26.03 / Иванова С. П.–Санкт-Петербург, 2011. –39 с.
3. Иванова С.П. Психологическое сопровождение профессиональной подготовки психологов МЧС России: [монография] / Иванова С.П.–СПб.: Астерион, 2011. –128 с.
4. Казак Т. В. Концептуальные основания психологического сопровождения психосоциальной адаптации субъектов учебной и профессиональной деятельности системы органов внутренних дел: автореферат дис. ... доктора психологических наук: 19.00.03 / Казак Т. В. –Тверь, 2011.– 39 с.
5. Козяр М.М. Екстремально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях / Козяр М.М.– Львів: «СПОЛОМ», 2004. – 376с.
6. Лебедев В.И. Личность в экстремальных условиях / Лебедев В.И.– М.: Политиздат, 1989. – 304 с.
7. Малкина-Пых И.Г. Экстремальные ситуации / Малкина-Пых И.Г.– М.: Эксмо, 2005. – 960с.
8. Самонов А. П. Психологическая подготовка пожарных / А.П.Самонов, Б.А.Вяткин. – Пермь: Кн. изд-во, 1975. – 47с.
9. Стасюк Є. В. Організаційно-психологічні особливості професійної діяльності офіцерів-психологів органів охорони державного кордону : автореф. канд. псих. наук : спец.19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Стасюк Є. В. – Хмельницький, 2008. – 20 с.

10. Столяренко А.М. Экстремальная психопедагогика / Столяренко А.М.– М.: ЮНІТІ-ДАНА, 2002. – 607с.
11. Основы психологического обеспечения деятельности МЧС: [підручник / за заг.ред.В.П.Садкового]. – Х.:УЦЗУ. 2009. – 244с.
12. Осипова А.А. Справочник психолога по работе в кризисных ситуациях / Осипова А.А.– Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – 315с.
13. Организация психологической подготовки личного состава подразделений Сухопутных войск: [навчально-методичний посібник / за ред. Г.П. Воробйова]. – Львів: АСВ, 2012. – 430 с.
14. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности работников пожарно-реставрационных подразделений МЧС Украины: [навчальний посібник]/ Микола Андрійович Кришталь. – Черкаси: Академія пожежної безпеки імені Героїв Чорнобіля, 2011. – 226с.
15. Психология экстремальных ситуаций для спасателей и пожарных / под общ.ред. Ю.С.Шойгу. –М. :Смысл, 2007. – 319 с.
16. Психология и педагогика. Военная психология /под ред.А.Г.Маклахова. – СПб. : Питер, 2004. – 464с.
17. Рабочая книга практического психолога: [пособие для специалистов, работающих с персоналом /под ред. А.А.Бодальова, А.А.Деркача, Л.Г.Лаптева]. – М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2001. – 460 с.
18. Экстремальна психологія: [підручник / за заг.ред. проф. О.В.Тімченка]. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2007. – 502с.
19. Енгальчев В.Ф. Психологические основы вузовской подготовки специалистов в юридической психологии: автореферат дис. ... доктора психологических наук: 19.00.07 / Енгальчев В.Ф.–Санкт-Петербург, 2006.– 40 с.
20. Школьная психологическая служба: вопросы теории практики/ Дубровина И.В. – М.: МГУ, 1991. – 202с.

УДК 159.9

Скориніна-Погребна О. В., д. соціол.н., професор кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОК З НЕВРОТИЧНОЮ ПОВЕДІНКОЮ В КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В статті представлені особливості поведінки жінок з невротичними симптомами. Проаналізовано їх емоційна та комунікативна сфери особистості. Запропоновано напрями психологічної корекції поведінки жінок в кризовому суспільстві. Описані ризики й особливості взаємодії психолога і жінок з невротичним поведінкою.